

**КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ
КОМПЛЕКСНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ГАЛУЗІ**

Гапоненко Г. І., Парфіненко А. Ю., Шамара І. М.

ВСТУП

Усі концепції розвитку туризму передбачають як результат ті чи інші показники економічного зростання (приріст валового регіонального продукту, зростання туристичних потоків на території дестинації, зростання доходів від туризму та ін.), але аналіз факторів, за рахунок яких планується отримати ці результати, дозволяє говорити про різні типи економічного зростання.

Класична макроекономічна теорія визначає такі типи економічного зростання, як екстенсивний (переважно кількісний), заснований на залученні до господарського обороту додаткових виробничих ресурсів (землі, праці, капіталу, підприємницької спроможності), та інтенсивний, коли зростання досягається за рахунок якісної зміни ресурсів, підвищення ефективності та продуктивності праці.

Отже концепції розвитку туризму поділяємо на чотири типи за цілями, запланованими заходами та факторами економічного зростання:

- 1) екстенсивного типу;
- 2) інтенсивного типу;
- 3) націлені на сталий розвиток;
- 4) орієнтовані на інноваційний розвиток.

У 90-ті роки ХХ століття у зв'язку з необхідністю вирішення екологічних та соціальних проблем став актуальним новий тип економічного зростання – стале економічне зростання, коли темпи приросту реального валового внутрішнього продукту залишаються стабільними. У концепціях сталого типу особлива увага приділяється дбайливій експлуатації існуючих туристичних ресурсів, а також гармонізації економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку. На початку ХХІ століття у стратегічних документах поряд із сталим розвитком почала використовуватися концепція зростання за інноваційним типом, націлена на збільшення знань і людського капіталу, збільшення випуску інноваційної продукції, що у результаті забезпечує зростання міжнародної конкурентоспроможності економіки.

Саме завдяки парадигмі сталості можна швидше та ефективніше знайти унікальні переваги конкретного місця, щоб забезпечити його конкурентоспроможність на туристичному ринку. З тією ж метою слід визнати, що відповідальність та сталість – це переважно продуктивні активи, а не зобов'язання. У такому трактуванні сталий туризм передбачає наявність довгострокових конкурентних переваг, інновації, мультиплікативні ефекти, унікальність туристичної пропозиції, інноваційне середовище, додаткову мотивацію платоспроможних споживачів.

У концепціях сталого розвитку, що розробляються за сприяння Всесвітньої Туристичної Організації, входять цілі¹:

- підвищення ефективності туристичного сектора;
- оптимізація соціоекономічних вигод від туризму;
- скорочення бідності;
- захист, збереження природного та культурного середовища;
- залучення локальних громад до процесу розвитку.

Плани заходів щодо реалізації концепцій цього типу включають розробку та впровадження низки регулюючих заходів, які дозволяють знижувати негативні навантаження на довкілля. Це: екосертифікація, системи екологічного менеджменту та аудиту, управління відвідувачами, кодекси відповідальної поведінки, навчання місцевих мешканців та туристів та ін. Важливим структурним блоком концепцій сталого розвитку є блок культури (як збереження, реставрації культурно-історичних пам'яток, обрядів, традицій, і включення їх у туристичний бізнес), оскільки культурні традиції є основним елементом унікальності і атрактивності дестинації.

Належне управління туризмом є одним із пріоритетів територіальної політики Європейського Союзу. Ця ідея втілена низці документів, у тому числі – у Європейській стратегії сталого розвитку (2001), Загальноєвропейській стратегії у галузі біологічного та ландшафтного розмаїття (1995), Європейській перспективі просторового розвитку (1999), Berlin Declaration, Biological Diversity and Sustainable Tourism; 2000); European Greenways Association, Declaration towards an European Greenway Network (2000); European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas (1999), Parks for Life, IUCN (1994), Vienna Declaration on Future of European Tourism (2005); TIES, Oslo Statement on Ecotourism (2007)². У цих документах наголошено на необхідності зміцнення ідентичності регіонів, збереження їхньої природної та культурної спадщини. З іншого боку,

¹ Sustainable development. *UNWTO*. URL: <https://www.unwto.org/sustainable-development>

² Comerio N., Strozzi F. Tourism and its economic impact: A literature review using bibliometric tools. *Tourism Economics*. 2019. Vol. 25 (1). P. 109–131.

туристична промисловість є однією з найбільших галузей світової економіки та важливим джерелом національного доходу. Вона також стала своєрідним показником сучасності країни, фактором формування нового способу життя в ній, мірилом його рівня та якості.

Наприкінці 2019 р. Європейська комісія прийняла Комюніке «Європейський зелений курс»³. Європейський зелений курс (ЄЗК) – програма дій Європейської комісії, головною метою якої є перехід до кліматично нейтральної Європи до 2050 р. Кліматична нейтральність – шлях розвитку, при якому викиди парникових газів дорівнюють поглинанню та економічне зростання не пов'язане зі зростанням використання ресурсів.

ЄЗК є новою концепцією зростання, спрямованою на перетворення ЄС у справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, ресурсо-ефективною та конкурентоспроможною економікою, у якій нетто-викиди парникових газів дорівнюють нулю у 2050 р. і де економічне зростання не пов'язане зі зростаючим використанням ресурсів.

ЄЗК визначає пріоритети практично у всіх сферах діяльності ЄС: клімат; енергетика та енергоефективність; промислова політика; стала та розумна мобільність; зелена сільськогосподарська політика; біорізноманіття; нульове забруднення; фінанси; ЄС як глобальний лідер.

Основні показники, яких ЄС планує досягти можна розподілити на два блоки – оновлена економіка та поліпшення життя громадян.

Оновлена та стала зелена економіка:

- зривання частки відновлюваних джерел енергії до 40% і більше до 2030 р.;

- досягнення цілей енергоефективності до 36% до 2030 р.;

- скорочення використання викопного палива – головного джерела викидів CO₂ у ЄС – на 75 % до 2030 р.;

- реформа енергетичної системи – ключова задля досягнення кліматичної нейтральності. Відновлювані джерела енергії повинні становити 65% і більше до 2030 р.;

- використання відновлюваних джерел енергії у транспортному секторі має збільшитись на 24 % до 2030 р.;

- як мінімум 30% інвестиційного фонду спрямовуватиметься на боротьбу зі зміною клімату;

- поступове зниження та скасування безкоштовних квот: з 2024 р. для авіації та з 2026 р. для індустрій, що регулюються механізмом трансграничного вуглецевого регулювання;

³ Європейський Зелений Курс. *Представництво України при Європейському Союзі*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>

– з 2026 р. автомобільний транспорт буде охоплений системою торгівлі викидами, встановленням ціни за забруднення, стимулюванням використання більш чистого палива та реінвестуванням у чисті технології;
– природне поглинання вуглецю має досягти 300 млн тонн еквівалента CO₂ до 2030 року⁴.

Поліпшення життя громадян:

– збільшення енергобезпеки та економія 100 млрд євро до 2030 р. внаслідок скорочення імпорту, зменшення вартості електроенергії;
– скорочення забруднення повітря на 60%;
– економія 110 млрд євро витрат на охорону здоров'я до 2030 року.

Зрозуміло, що цілі ЄЗК не можуть бути досягнуті ЄС самотужки, тому співробітництво виходить за його межі. На думку авторів ЄЗК, документ має спонукати країни-партнери розробляти аналогічні правила, які полегшують торгівлю, покращують захист довкілля та забезпечують пом'якшення наслідків зміни клімату.

1. Сталий розвиток туризму в цифрах: рейтинги, що його підтверджують

В контексті вищезгаданих програм Euromonitor International створює рейтинги зі сталого розвитку туризму, оцінюючи 99 країн «через призму екологічної, соціальної та економічної сталості, основних ризиків країни, а також попиту на сталий туризм, транспорт та житло»⁵. Рейтинг створюється на основі 57 показників. Загалом у 2021 році він виглядав наступним чином (табл. 1).

Прийняття Цілі 16 у сфері сталого розвитку «Сприяння розбудові миролюбного та відкритого суспільства на користь сталого розвитку...» мало важливе значення для початкового включення питань миру до рамок загальносистемної політики Організації Об'єднаних Націй⁶. При цьому, на відміну від інших Цілей, немає значних завдань або показників для відстеження прогресу на шляху до миролюбного суспільства. Деякі завдання є актуальними, зокрема «значно скоротити поширеність усіх форм насильства та зменшити показники смертності від цього явища в усьому світі» (Завдання 16.1) та «значно зменшити незаконні фінансові потоки та потоки зброї» (Завдання 16.4). Потрібно відмітити, що на

⁴ Європейський Зелений Курс. *Представництво України при Європейському Союзі*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>

⁵ Sustainability Post COVID-19. *Euromonitor International*. URL: <https://www.euromonitor.com/insights/sustainability>

⁶ Цілі сталого розвитку в Україні. Мир та справедливість. *Організація Об'єднаних Націй Україна*. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs/16>

відміну від деталізованих завдань та показників гендерної рівності (Ціль 5), чистої води (Ціль 6) і навіть правосуддя (частина Цілі 16), завдання та показники, пов'язані із «миролюбними» суспільствами, відсутні.

Таблиця 1

Рейтинг зі сталого розвитку туризму, 2021 р.

1. Швеція
2. Фінляндія	20. Португалія
3. Австрія
4. Естонія	30. Україна
5. Норвегія
6. Словаччина	40. Велика Британія
7. Ісландія
8. Латвія	50. Боснія та Герцеговина
9. Франція
10. Словенія	99. Пакистан

Джерело: складено авторами за джерелами

Війна – це розвиток у зворотному напрямку. Ефективний сталий розвиток має забезпечувати врегулювання конфліктів та сприяння миру. Показовою є проведена у 2020 році оцінка програм Глобального екологічного фонду (ГЕФ) у нестабільних та порушених конфліктами країнах. Значна частина із більш ніж 4000 екологічних проєктів ГЕФ здійснювалася у ситуаціях нестабільності та конфлікту. Понад 4 млрд дол. США із коштів ГЕФ (близько 30 відсотків) було витрачено у країнах, порушених збройними конфліктами, внаслідок яких у бою загинуло понад 1000 осіб⁷.

На момент проведення оцінки Фонд не мав стратегій, керівних принципів чи гарантій з врегулювання конфліктів чи усунення нестабільності. Незважаючи на обмежену кількість рекомендацій щодо обліку конфліктів, у проєктах ГЕФ було застосовано новаторські підходи та використано п'ять стратегій управління ризиками, пов'язаними з конфліктами та нестабільністю: визнання, запобігання, пом'якшення ризиків, миробудування та навчання. Відправною точкою є визнання наявності збройного насильства та відсутності безпеки в районі проєкту, навіть якщо в рамках багатьох таких проєктів не передбачено наступного кроку у вигляді спроби управління пов'язаними з конфліктом ризиками. Інші заходи, крім визнання, спрямовані на управління пов'язаними з конфліктом та нестабільністю ризиками (див. рис. 1).

⁷ Evaluation of GEF support in fragile and conflict-affected situation. *Global Environment Facility (GEF)*. 7-10 December 2020. URL: <https://bit.ly/3q6C8P3>

Стратегії управління ризиками				
Заходи з управління ризиками	Попередження	Пом'якшення	Розбудова миру	Навчання
	- вибір місця для проекту з підтримки миру.	- навчання; - моніторинг і раннє попередження; - механізми вирішення суперечок; - адаптивне управління.	- політична воля; - екологічне відновлення; - супутні вигоди.	- застосування досвіду інших країн в проектуванні; - навчання під час реалізації проекту.

Рис. 1. Заходи щодо управління ризиками, пов'язаними з конфліктами та нестабільністю⁸

Як видно з рисунка, у проєктах, що підтримує ГЕФ, пропонуються заходи щодо управління ризиками, пов'язаними з конфліктами та нестабільністю в країнах. У проєктах активно використовуються можливості миробудування, часто з метою одержання політичної підтримки проєкту (наприклад, шляхом підтримки здійснення мирної угоди в Колумбії у 2016 році). У багатьох проєктах ГЕФ враховуються уроки, зроблені з їхнього власного досвіду, і з досвіду інших програм.

Для того, щоб більш повно дослідити кореляцію показників мирного існування суспільства та сталості туризму, розглянемо ще один важливий показник. Глобальний індекс миролюбства показує, які з держав вважатимуться найбільш безпечними для життя людини. Розраховується він з травня 2007 р. Інститутом економіки та світу (Institute for Economics and Peace), що діє на базі Сіднейського університету за участю партнерських організацій. Під час підготовки рейтингу всі держави, охоплені дослідженням, аналізуються за спеціально розробленими метриками, а також поєднанням внутрішніх та зовнішніх факторів. Індекс складено на основі 23 якісних та кількісних показників, об'єднаних у три основні групи:

1. Наявність та масштаб конфліктів – внутрішніх та міжнародних, до яких залучена та чи інша країна та кількість жертв у результаті цих конфліктів, а також відносини держави із сусідніми країнами.

⁸ Evaluation of GEF support in fragile and conflict-affected situation. *Global Environment Facility (GEF)*. 7-10 December 2020. URL: <https://bit.ly/3q6C8P3>

2. Рівень стабільності та безпеки всередині держави – оцінюються такі фактори, як частка біженців та переміщених осіб у загальній кількості населення, кількість насильницьких злочинів та самогубств, доступність зброї, кількість ув'язнених на душу населення, заходи соціального захисту, дотримання прав людини, рівень політичної стабільності, наявність та ступінь терористичних загроз, рівень ксенофобії та інші.

3. Рівень мілітаризації держави – оцінюються такі фактори, як розмір військового бюджету відносно національного валового внутрішнього продукту, загальний військовий потенціал держави, імпорт та експорт зброї, кількість військовослужбовців та співробітників служб безпеки на душу населення, сумарна кількість озброєння на душу населення, рівень доступу населення до зброї та інше.

RANK	COUNTRY	SCORE	CHANGE	RANK	COUNTRY	SCORE	CHANGE	RANK	COUNTRY	SCORE	CHANGE
84	Madagascar	1.995	↓ 9	112	Mauritania	2.193	↑ 5	139	Myanmar	2.631	↓ 7
85	Tunisia	1.996	↓ 3	113	Djibouti	2.213	↓ 9	140	Niger	2.655	↑ 1
86	Tanzania	2.001	↓ 15	114	El Salvador	2.231	↔	141	Iran	2.687	↑ 2
86	Uzbekistan	2.001	↑ 7	115	Haiti	2.254	↓ 16	142	Cameroon	2.709	↑ 4
88	Trinidad and Tobago	2.005	↑ 2	116	Belarus	2.259	↔	143	Nigeria	2.725	↑ 2
89	China	2.01	↑ 6	117	Honduras	2.269	↑ 5	144	Colombia	2.729	↑ 2
90	Sri Lanka	2.02	↑ 13	118	South Africa	2.283	↑ 5	145	Turkey	2.785	↑ 5
91	Kyrgyz Republic	2.028	↓ 21	119	Saudi Arabia	2.288	↑ 8	146	Burkina Faso	2.786	↓ 12
92	Tajikistan	2.031	↑ 6	120	Kenya	2.303	↑ 1	147	Pakistan	2.789	↑ 1
93	Eswatini	2.033	↓ 31	121	Uganda	2.309	↓ 6	148	Venezuela	2.798	↑ 3
94	Papua New Guinea	2.046	↑ 2	122	Mozambique	2.316	↓ 11	149	Ethiopia	2.806	↓ 9
95	Georgia	2.065	↓ 9	123	Guinea	2.332	↓ 26	150	Mali	2.911	↓ 1
96	Bangladesh	2.067	↑ 6	124	Nicaragua	2.334	↔	151	Libya	2.93	↑ 5
97	Kazakhstan	2.071	↓ 29	125	Philippines	2.339	↑ 4	152	North Korea	2.942	↑ 1
98	Cuba	2.083	↓ 9	126	Egypt	2.342	↑ 5	153	Ukraine	2.971	↓ 17
99	Bahrain	2.085	↑ 1	127	Zimbabwe	2.35	↓ 2	154	Sudan	3.007	↓ 2
100	Lesotho	2.089	↑ 5	128	Azerbaijan	2.437	↓ 8	155	Central African Republic	3.021	↓ 1
101	Peru	2.091	↓ 13	129	United States of America	2.44	↓ 1	156	Somalia	3.125	↑ 2
102	Togo	2.094	↑ 7	130	Brazil	2.465	↔	157	Iraq	3.157	↑ 2
103	Thailand	2.098	↑ 9	131	Burundi	2.47	↓ 5	158	Democratic Republic of the Congo	3.166	↓ 1
104	Turkmenistan	2.116	↑ 5	132	Eritrea	2.494	↑ 3	159	South Sudan	3.184	↑ 1
105	Benin	2.125	↑ 2	133	Palestine	2.552	↔	160	Russia	3.275	↓ 5
106	Guatemala	2.139	↑ 7	134	Israel	2.576	↑ 8	161	Syria	3.356	↔
107	Guyana	2.14	↓ 1	135	India	2.578	↑ 3	162	Yemen	3.394	↔
108	Cote d'Ivoire	2.144	↔	136	Chad	2.591	↑ 1	163	Afghanistan	3.554	↔
109	Algeria	2.146	↑ 10	137	Mexico	2.612	↑ 2				
110	Guinea-Bissau	2.156	↓ 9	138	Lebanon	2.615	↑ 6				
111	Republic of the Congo	2.184	↑ 7								

Рис. 2. Місце України в Глобальному рейтингу миролюбства, 2022 р.⁹

У рейтингу 2022 року було представлено 163 держави (рис. 2). Перше місце вже кілька років поспіль посідає Ісландія. На другому місці – Нова Зеландія, на третьому – Ірландія. Україна посідає 153 позицію зі

⁹ Global Peace Index. Measuring peace in a complex world. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf>

163 поряд з Північною Кореєю та Суданом. Потрібно відмітити, що роком раніше наша країна займала в рейтингу 143 позицію.

2. Війна в Україні та виклики, з якими зіштовхнулась вітчизняна галузь туризму

Стратегічною метою повоєнного відновлення України є чисте та безпечне довкілля, подальший рух європейським «зеленим курсом» та відновлення економіки за принципами сталого розвитку. Для цього Україна буде реалізовувати 9 невідкладних реформ у сфері управління відходами, державного екологічного контролю, регулювання промислового забруднення, комплексного моніторингу довкілля, управління природоохоронними територіями тощо. Для досягнення результатів в Україні буде створено: понад 100 сучасних об'єктів управління відходами; 10 зразкових національних парків відповідно до стандартів ЄС; 10 реабілітаційних центрів для тварин; 15 біопереходів на шляху міграції тварин; 9 лісонасінних центрів із вирощування саджанців дерев. Крім того, Україна планує використати сучасні технології для відновлення промисловості та зменшення викидів парникових газів у 10 разів¹⁰.

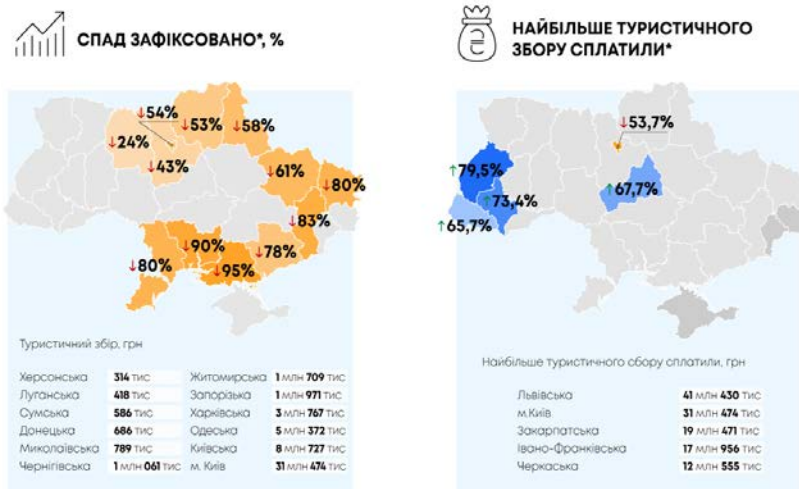
Розуміємо, що окрім людських страждань та гуманітарної кризи, до яких призвело вторгнення Росії в Україну, у всій світовій економіці вже відчуваються наслідки уповільнення зростання та прискорення інфляції. Вони ширяться трьома основними каналами. По-перше, підвищення цін на біржові товари, наприклад продовольство та енергоносії, призводить до ще більшого зростання інфляції. По-друге, сусідні держави зіштовхнулися з порушеннями у торгівлі, організації постачання та грошових переказах, і навіть з історичним сплеском припливу біженців. І по-третє, зниження підприємницької впевненості та зростання невизначеності для інвесторів негативно впливають на ціни активів, що призводить до прискорення відтоку капіталу з країн із ринком, що формується.

Сфера туризму в нашій країні також наразі знаходиться в скрутному становищі та переживає найважчі часи. Так, за 2022 р. сума туристичного збору в Україні скоротилася на 24% в порівнянні з попереднім роком і склала 178 948 тис. грн, проти 235 461 тис. грн. в 2021 р. Падіння зафіксовано майже на всій території країни (див. рис. 3). Значні показники спаду спостерігаються саме в тих регіонах, які перебувають або перебували в зоні бойових дій. Наприклад, в Херсонській області сума туристичного збору скоротилася на 95%, в Миколаївській – на 90%,

¹⁰ В Міндовкільля назвали суми та кроки для відновлення природи України після війни.
URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/v-mindovkilya-nazvali-sumi-ta-kroki-dlya-vidnovlennya-prirodi-ukraini-pislya-vijni/>

в Донецькій – на 83%. В Одеській області та на Луганщині зафіксовано скорочення на 80%, в Запорізькій – на 78%, а на Харківщині на 61%¹¹.

Але разом з цим через внутрішню міграцію населення в більш безпечних регіонах України за минулий рік зафіксовано зростання туристичного збору. Це, насамперед, Львівська область з приростом у 79%, Закарпаття, Івано-Франківщина, Черкащина та м. Київ.



* Динаміка в порівнянні з відповідним періодом 2021 року

Рис. 3. Туристичний збір в Україні за регіонами в 2022 р.

Черговою констатацією проблем у галузі стало те, що Україна увійшла до числа найнебезпечніших туристичних країн у 2023 році. Карту найнебезпечніших країн для подорожей 2023 року оприлюднила німецька організація АЗМ Global Monitoring, яка займається безпекою туристів по всьому світу на основі глобальної системи моніторингу¹² (рис. 4).

Відповідно до звіту, оцінка ризику країни ґрунтувалася на таких категоріях, як в'їзд/виїзд, транспорт, доступна інфраструктура, природна безпека, рівень терористичних загроз, страйків тощо. Аналітики

¹¹ У 2022 році сума туристичного збору в Україні скоротилася на 24%. ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-suma-turistichnogo-zboru-v-ukrayini-skorotilasya-na-24>

¹² Risk map 2023. АЗМ Global Monitoring. URL: <https://www.global-monitoring.com/wp-content/uploads/2022/12/2022-12-06-A3M-Risk-Map-2023.pdf>

поділили світ на п'ять рівнів ризику, де країни та міста класифіковані від «дуже низького» до «дуже високого». Через українську кризу на карті відбулося багато «тектонічних» змін. Ризикованими для поїздок визнані популярні туристичні напрямки.

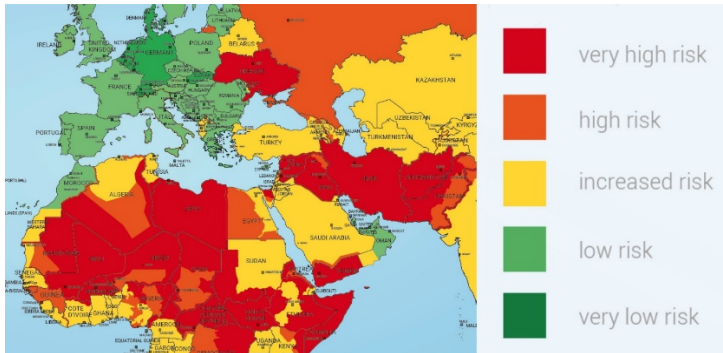


Рис. 4. Мапа туристичних ризиків, 2023 р.

Серед найнебезпечніших країн опинилися Сирія, Ємен, половина Африки (Лівія, Сомалі, Малі, Центральноафриканська Республіка та ін.), Україна (в тому числі Донецька, Луганська, Херсонська та Запорізька області), а також Ірак, Іран, Афганістан, частина Пакистану та М'янми. На карті вони відмічені червоним кольором, який означає «дуже високий ризик». Наприклад, пояснювалося, що Іран «почервонів» через протести, які відбувалися там протягом певного часу.

Чим довше йде війна в Україні, тим більше страждає Європа в цілому. До такого висновку дійшли експерти Європейської туристичної комісії. Згідно їх висновків, збройна агресія проти нашої країни по-перше перешкоджає післяпандемічному відновленню туристичної галузі всього макрорегіону, а по-друге змушує туристів шукати альтернативні напрямки для подорожей.

Збройні конфлікти завжди завдають шкоди екології – флора та фауна страждають від пожеж, забруднення вод та небезпечних газів. З 1950 по 2000 рік понад 80% великих збройних конфліктів у світі відбувалися в найуразливіших ареалах біорізноманіття – у біологічно багатих регіонах, яким найбільше загрожує небезпека.

Масштабних досліджень на цю тему не так багато, але в 2018 році вчені виявили, що збройні конфлікти корелюють зі скороченням чисельності диких тварин в районах Африки, що охороняються. Дослідники довели, що популяції звірів, зазвичай, були стабільними у

час і скорочувалися під час війни, і що частіше відбувалися конфлікти, то сильніше було скорочення.

Щоб дати адекватну оцінку наслідків бойових дій, необхідно провести повний спектр досліджень. Але вже зараз, коли ще тривають бойові дії, виявлено та зафіксовано безліч випадків екоциду (деградації екосистем, забруднення ґрунтів, води, повітря), який становить загрозу для всієї Східної Європи.

Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) підтримує уряд України в здійсненні віддаленого моніторингу впливу бойових дій на навколишнє середовище та планує долучитися до проведення оцінки цього впливу безпосередньо на місцях. За даними UNEP, внаслідок воєнних дій в нашій країні постраждалими є переважна більшість регіонів країни. Щодо фіксації руйнувань, їх спектр є доволі широким – від інцидентів на атомних електростанціях та об'єктах енергетичної інфраструктури, до промислових об'єктів та підприємств з переробки продукції сільського господарства. На рис.5 нами наведено мапу України, що демонструє забруднені території України внаслідок воєнних дій¹³.

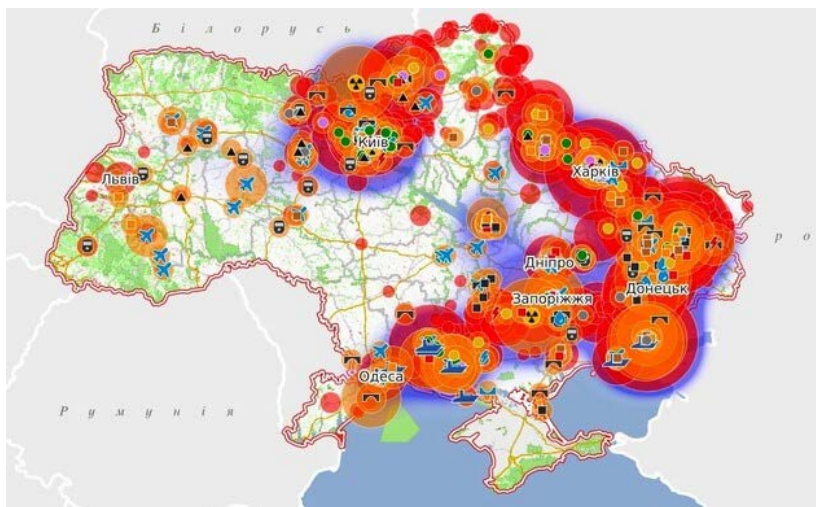


Рис. 5. Забруднені території України внаслідок воєнних дій

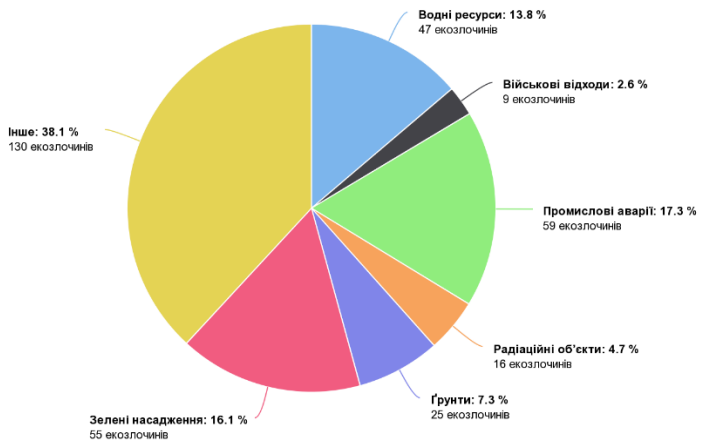
¹³ Ecodozor: environmental consequences and risks of the fighting in Ukraine. URL: <https://ecodozor.org/index.php?lang=en>

Експерти вважають, що на очищення атмосфери, ґрунту та річок України та близьких до неї країн від забруднюючих речовин можуть піти роки. При цьому шкідливі викиди збільшують для мешканців регіонів ризик розвитку раку та респіраторних захворювань, а також затримки розвитку у дітей. Дослідження 2011 року виявили, що рівні вмісту свинцю та міді у ґрунті в деяких районах навколо бельгійського міста Іпра, яке було великим полем битви під час Першої світової війни, як і раніше, були підвищені.

На 44% природоохоронних територій України ведуться бойові дії, багато з яких, зокрема знаменита Асканія-Нова, втратили інфраструктурну підтримку. Екоактивісти з початку війни з метою фіксації екоциду на території нашої країни здійснюють збір інформації щодо екологічних злочинів¹⁴ (рис. 6).

Воєнні злочини проти довкілля в Україні

Інформація надана користувачами чатботу станом на 25 квітня 2023



Загальна кількість: 341 екозлочин
Джерело: система SaveEcoBot



Рис. 6. Воєнні злочини проти довкілля в Україні станом на квітень 2023 р.¹⁵

¹⁴ Статистика воєнних екозлочинів. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes>

¹⁵ Статистика воєнних екозлочинів. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes>

З наведених рисунків бачимо, що мова йде про наступні види екологічних злочинів (рис. 7).

Розуміємо, що вже зараз на макро- та мезорівнях нашої держави маємо працювати над розробкою і впровадженням Концепції сталого повоєнного розвитку туризму. Але для цього спочатку потрібно структурувати наявні проблеми туристичного сектору і, вже відштовхуючись від них, будувати власну концепцію (рис. 8).



Рис. 7. Воєнні злочини проти довкілля в Україні

Джерело: складено авторами

Реалізація довгострокової політики, стратегій та планів є невід'ємною умовою досягнення сталого зростання туризму. Уряди більшості країн впроваджують нові стратегії та концепції для переорієнтування підходу розвитку галузі. Повторюваність процесу розробки таких документів надає національним галузевим органам управління можливість отримати більш точні та розгорнуті відомості про вплив туризму на національну економіку, виявити фактори, що впливають на його розвиток, та скоригувати майбутні плани.



Рис. 8. Дерево проблем для побудови Концепції сталого повоєнного розвитку туризму України

Джерело: складено авторами

3. Концепція сталого розвитку туризму в Україні як основний напрям повоєнного відновлення галузі

Концепції розвитку туризму зазвичай розраховані на 5-10 років. Загальні для більшості країн напрямки розвитку включають цифровізацію, конкурентоспроможність, маркетинг, підвищення якості туристичних продуктів, навичок та сталості. Інші питання мають на увазі регіональний розвиток, продовження туристичного сезону, участь суспільства, стимулювання інвестицій у галузь тощо.

Хорватія – одна з країн, що обрала комплексний підхід до переосмислення адміністрування туризму та виступила з ініціативою, яка трансформує національну інформаційну інфраструктуру. Приклад цієї країни, в якій туризм практично припинився у 1990-х роках під час війни за незалежність, свідчить, що розвиток рейсів бюджетних авіаліній, дешеве житло, відкриття пляжів та запуск круїзних маршрутів допомогли відновити галузь. Після здобуття незалежності в Хорватії вдалося реалізувати масштабний план розвитку туристичної інфраструктури та послуг. Уряд Хорватії почав проводити реформи, щоб покращити свій інвестиційний та туристичний імідж. Для створення успішного іміджу в ЄС потрібні кілька складових. Насамперед це політична та економічна стабільність. Тому Хорватія одразу після війни спробувала вирішити усі територіальні суперечки із Сербією. Також потрібно було забезпечити економічну стабільність. Хорватія, в цілому, впоралася з цим, відкривши кордони для іноземного капіталу та

погодившись на всі умови МВФ, які були потрібні для отримання кредитів¹⁶.

У країну поступово почали надходити іноземні інвестиції, а держава зайнялася просуванням туристичних напрямів. Інформаційні кампанії проводилися і централізовано, і місцевими туристичними органами. Про туристичні магніти Хорватії почали писати в іноземних виданнях, пізніше підключилися популярні блогери, які розповідали про локації в країні своїм підписникам з різних країн світу. Швидке зростання туризму суттєво вплинуло на хорватську економіку – доходи від туристичних прибуттів до країни генерують близько 20% ВВП.

Канада розробила комплексну довгострокову федеральну стратегію для забезпечення стабільної платформи сталого та інклюзивного зростання, проводячи при цьому регулярний моніторинг та створюючи можливість адаптації туризму до реалій, що швидко змінюються. Нова довгострокова стратегія Швеції розрахована на період до 2030 року і ґрунтується на проєкті «Відвідайте майбутнє», в рамках якого уряд співпрацює з промисловістю, щоб вивчити, як економічні та соціальні зміни впливають на розвиток туризму¹⁷.

Цифровізація є ключовим чинником, який змінив політику та плани у галузі. Фінляндія у зв'язку з цим розробила Дорожню карту з цифровізації фінського туризму, яка спрямована на поетапне створення загальнонаціональної цифрової екосистеми, включаючи спільну роботу з даними, інтеграцію та просування товарних запасів, забезпечення багатоканальної доступності¹⁸.

Нова довгострокова стратегія Швеції розрахована на період до 2030 року та заснована на проєкті «Відвідайте майбутнє», в рамках якого уряд співпрацює з промисловістю, щоб вивчити, як економічні та соціальні зміни впливають на розвиток туризму. Робота ведеться у рамках спеціального модуля «Туризм 2030» за тісної співпраці з приватним сектором та науково-дослідними організаціями для вивчення довгострокових сценаріїв та перспектив розвитку туризму в країні¹⁹.

¹⁶ Sustainable tourism development Strategy of the Republic of Croatia until 2030. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/cro211259.pdf>

¹⁷ Creating middle class jobs: a federal tourism growth strategy of Canada. URL: https://ised-isde.canada.ca/site/canadian-tourism-sector/sites/default/files/attachments/Tourism_Strategy_eng_v8.pdf

¹⁸ Finland technology superpower. How to do business in the land of success stories. URL: <https://toolbox.finland.fi/business-innovation/finland-factbook-2020/>

¹⁹ Swedish National tourism strategy. *Barents Working Group on Tourism*. URL: https://barents-council.org/document/2021-11-25-Sweden_National_Tourism_Strategy_Nov-2021.pdf

У Норвегії кілька пішохідних маршрутів є «національними». Мета їх розвитку полягає в тому, щоб підвищити сталість вразливих природних ресурсів за рахунок запобіжних заходів. Завдяки тому, що маршрути стали безпечнішими і доступнішими, тепер вони більш привабливі для подорожей та ділової активності.

Проект «Польські туристичні бренди» спрямований на створення та просування пакетів туристичних продуктів для посилення туристичної пропозиції. Компанії-учасники, які відповідають критеріям управління та просування туристичного бренду, набувають статусу «польський туристичний бренд» для безкоштовної участі в торгових ярмарках та рекламних заходах²⁰. Також проєкт спрямовано на підвищення привабливості регіональних дестинацій.

Отже враховуючи передовий досвід розвинених країн, Концепція сталого повоєнного розвитку туризму України має включати в себе наступні напрями розвитку (рис. 9).



Рис. 9. Стратегічні напрями Концепції сталого повоєнного розвитку туризму України

Джерело: складено авторами

²⁰ Polskie marki turystyczne. URL: <https://www.polskiemarkiturystyczne.gov.pl/idea-projektu>

В межах розробки пропозицій щодо динамічного розвитку туризму можна запропонувати наступні заходи, які сприятимуть сталому зростанню та оновленню туристичної галузі в Україні:

- оптимізація державного та приватного партнерства за допомогою Центрів розвитку туризму;
- нові механізми фінансування галузі враховуючи активізацію іноземних інвестицій;
- забезпечення цифрових та аналітичних перетворень у туристичному секторі, включаючи покращення змісту, охоплення та доступності онлайн-сервісів;
- розвиток компетенцій місцевого самоврядування у сфері управління туризмом;
- просування українських регіонів та окремих туристичних дестинацій;
- активізація міжнародних ділових заходів;
- впровадження механізму екосертифікації туристичних послуг;
- маркетинг туризму;
- розвиток цілорічного турпотоку за рахунок розроблення туристичних продуктів у рамках тем оздоровчого, екологічного, гастрономічного, культурного та сталого туризму.

ВИСНОВКИ

Необхідність більшої стабільності розвитку, ширшого розмаїття видів туризму, внутрішньогалузевої та міжгалузевої синергії, професіоналізації кадрів, підвищення конкурентоспроможності галузі – все це забезпечує Концепція сталого розвитку. Особливо важливими в цьому контексті є повнота розвитку бізнес-середовища (самоорганізація та адаптація), оперативний та інвестиційний синергізм, мережеві ефекти, дифузія знань. Тому цей взаємозв'язок позитивних ефектів є дуже вдалим концептуальним узагальненням очікуваних результатів від запропонованих дій.

На рис. 10 нами наведено логічний ланцюжок взаємопов'язаних позитивних ефектів від впровадження Концепції сталого повоєнного розвитку туризму України та механізм їх дії. Представлені ефекти мають вкрай важливу пізнавальну цінність і роблять Концепцію сталого туризму більш прийнятною для стейкхолдерів.

В результаті позитивні ефекти повинні посилювати одне одного і власними силами ставати стабільнішими на рівні галузі загалом (рис. 11). Узагальнено кажучи, чим більш виражений позитивний ефект і менші негативні ефекту з позиції сталого туризму, тим сприятливіший його вплив на конкурентоспроможність галузі в міжнародному просторі.



Рис. 10. Взаємозв'язок позитивних ефектів від впровадження Концепції сталого повоєнного розвитку туризму України та механізм їх дії

Джерело: складено авторами



Рис. 11. Взаємне посилення позитивних ефектів від впровадження заходів Концепції сталого розвитку

Джерело: складено авторами

Отже розвиток сталого туризму сприятиме стабільній роботі галузі в умовах збільшення в'їзного та внутрішнього туризму, удосконаленню організаційних та методологічних підходів до забезпечення розвитку туристичних систем на перспективу.

Перспективними напрямками для подальшого опрацювання можливостей сталого туризму виділяємо наступні:

- формування стійких конкурентних переваг та зниження ризиків незбалансованого розвитку компаній, взаємодії фірм, створення кластерів та дестинацій;
- створення програмних документів щодо стратегії розвитку туристичної галузі, включення розділів, присвячених сталому туризму, у національних, регіональних та муніципальних програмах розвитку туризму;

– організаційно-методична підтримка туристичних систем різного рівня за цілями та індикаторами сталого розвитку. Екосертифікація (сертифікація зі сталого розвитку), яка багато в чому вирішує проблему неготовності споживачів платити за дорожчі продукти, що відповідають сучасним вимогам;

– розповсюдження найкращих міжнародних практик, поширення знань, накопичених у вітчизняній туристичній галузі.

АНОТАЦІЯ

Наслідки війни в Україні починають відчуватися у всьому світі. Глобальні виклики включають енергетичну кризу, перспективу голоду, який насамперед торкнеться найбідніших країн планети, регрес екологічної та соціальної політики в багатьох країнах, уповільнення прогресу у досягненні цілей кліматичної нейтральності. Напад на Україну – критичний момент для вибору подальшого шляху розвитку суспільства. Йдеться не лише про те, які гуманітарні та екологічні кризи мають осмислити і пережити у Східній Європі, а й вибір шляху розвитку глобального суспільства. Вже зараз ми маємо шукати рішення поставлених перед нами проблем, в тому числі і в галузі туризму, оскільки саме туризм є загально визнаним драйвером соціально-економічного та культурного розвитку країни. Саме тому, на нашу думку, Концепція сталого повоєнного розвитку туризму України дасть поштовх до рішучих дій з відновлення галузі і на виході сприятиме її стабільній роботі в умовах збільшення в'їзного та внутрішнього туризму, удосконаленню організаційних та методологічних підходів до забезпечення розвитку індустрії, а також за сукупністю позитивних ефектів надасть позитивний вплив на економіку регіонів і держави в цілому.

Література

1. В Міндовкілля назвали суми та кроки для відновлення природи України після війни. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/v-mindovkillya-nazvali-sumi-ta-kroki-dlya-vidnovlennya-prirodi-ukraini-pislya-vijni/>

2. Гапоненко Г. І., Євтушенко О. В., Шамара І. М. Пріоритетні напрями забезпечення сталого розвитку туризму України в умовах пандемії. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5. С. 227–235. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-140-150>

3. Гапоненко Г. І., Євтушенко О. В., Шамара І. М., Василенко В. Ю. Цифровізація як нова парадигма управління розвитком туризму України

в післявоєнний період. *Бізнес Інформ*. 2022. № 10. С. 114–125. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-114-125>

4. Європейський Зелений Курс. *Представництво України при Європейському Союзі*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/gluzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>

5. Статистика воєнних екозлочинів. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes>

6. У 2022 році сума туристичного збору в Україні скоротилася на 24%. *ДАРТ*. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-suma-turistichnogo-zboru-v-ukrayini-skorotilasya-na-24>

7. Цілі сталого розвитку в Україні. Мир та справедливість. *Організація Об'єднаних Націй Україна*. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs/16>

8. Comerio N., Strozzi F. Tourism and its economic impact: A literature review using bibliometric tools. *Tourism Economics*. 2019. Vol. 25 (1). P. 109–131.

9. Creating middle class jobs: a federal tourism growth strategy of Canada. URL: https://ised-isde.canada.ca/site/canadian-tourism-sector/sites/default/files/attachments/Tourism_Strategy_eng_v8.pdf

10. Ecodozor: environmental consequences and risks of the fighting in Ukraine. URL: <https://ecodozor.org/index.php?lang=en>

11. Evaluation of GEF support in fragile and conflict-affected situation. *Global Environment Facility (GEF)*. 7-10 December 2020. URL: <https://bit.ly/3q6C8P3>

12. Finland technology superpower. How to do business in the land of success stories. URL: <https://toolbox.finland.fi/business-innovation/finland-factbook-2020/>

13. Global Peace Index. Measuring peace in a complex world. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf>

14. Parfinenko A., Sokolenko L., Bielialov T., Karpenko N. Sustainable Development of World Tourism Based on the Strategic Management. *Academy of Strategic Management Journal*. 2019. Vol. 18. Special Issue 1.

15. Parfinenko A. «War and Peace» of Ukrainian Tourism: The Impact of Geopolitical Factors on the Tourism Process in Ukraine. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*. 2019. Issue 47. P. 3–16. DOI: 10.30970/vir.2019.47.0.10978.

16. Polskie marki turystyczne. URL: <https://www.polskiemarkiturystyczne.gov.pl/idea-projektu>

17. Risk map 2023. A3M Global Monitoring. URL: <https://www.global-monitoring.com/wp-content/uploads/2022/12/2022-12-06-A3M-Risk-Map-2023.pdf>

18. Sustainable development. *UNWTO*. URL: <https://www.unwto.org/sustainable-development>

19. Sustainability Post COVID-19. *Euromonitor International*. URL: <https://www.euromonitor.com/insights/sustainability>

20. Sustainable tourism development Strategy of the Republic of Croatia until 2030. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/cro211259.pdf>

21. Swedish National tourism strategy. *Barents Working Group on Tourism*. URL: https://barents-council.org/document/2021-11-25-Sweden_National_Tourism_Strategy_Nov-2021.pdf

Information about the authors:

Hanna Haponenko

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Tourism Business and Country Studies
V. N. Karazin Kharkiv National University
6, Nezalezhnosti av., Kharkiv, 61000, Ukraine

Anatoliy Parfinenko

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Tourism Business and Country Studies
V. N. Karazin Kharkiv National University
6, Nezalezhnosti av., Kharkiv, 61000, Ukraine

Irina Shamara

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Tourism Business and Country Studies
V. N. Karazin Kharkiv National University
6, Nezalezhnosti av., Kharkiv, 61000, Ukraine